

Prof. dr Veselin DRAŠKOVIĆ

INSTITUCIONALNI UZROCI EKONOMSKIH PROBLEMA CRNOGORSKE TRANZICIJE

UVOD

U svom referatu na naučnom skupu u CANU 2003. godine pod nazivom „Koćioni faktori i zablude crnogorske institucionalizacije” (2004, str. 233-248), kao i više puta prije i poslije toga (vidi spisak literature), ukazao sam na negativna dejstva institucionalnih *koćionih faktora*, koji su u znatnoj mjeri sinergistički djelovali i svojim negativnim dejstvima doprinijeli produbljivanju destruktivnih ekonomskih, socijalnih, etičkih i drugih pojava.

Četiri retorički označena magistralna pravca reforme (demokratizacija, privatizacija, ekonomska stabilizacija i institucionalizacija) realizuju se u određenoj (može se reći ograničenoj ili doziranoj) mjeri, pri čemu je privatizacija ključni proces institucionalizacije. Na koji način se privatizacija¹ realizuje i reflektuje na ostale procese – svi znamo i vidimo, a ogromna većina naroda osjeća na sopstvenoj koži.

Nije sporno da smo u proteklom tranzicijskom periodu umjesto stvarnih reformi imali raznovrsne njene imitacije i supstitute, koji su rezultirali u formiranju specifične *konglomeratne nesistemnosti* (organizacioni, institucionalni i normativni vakuum), odnosno mutantnog i rekombinovanog poretka, sa anahronim strukturama starog socijali-

¹ Privatizacija se u praksi mnogih postsocijalističkih država manifestovala kao „prihvatacija”.

stičkog sistema i prevaziđenim rigidnim elementima kapitalističkog sistema. Krizne posljedice su poznate i više puta elaborirane od velikog broja autora, tako da nema smisla da ih ponavljam.

Reformska retorika ne može supstituisati razorno dejstvo navedenih posljedica koje se godinama reprodukuju, kao ni pozitivne rezultate koji su se očekivali od reformi. Ali, u praksi su nam se dogodili i mnogi drugi *supstituti* u oblastima gdje ne bi smjeli biti:

- tržište – monopolima i buvljacima,
- privatni sektor sastavljen od efikasnih i masovnih vlasnika – rijetkim privilegovanim bogatašima,
- preduzetništvo – rentno orijentisanim i sivoekonomskim ponašanjem,
- demokratija – partijskim lobiranjem i nepotističkim *log-rolingom*,
- politički pluralizam – totalitarizmom vladajućih partija,
- instituti – sistemski i institucionalnim vakuumom itd.

U takvoj situaciji, u kojoj su razni društveni i ekonomski poroci postali ideali, teško je sprovoditi reformske procese.

INSTITUCIONALNA OGRANIČENJA

Uzroke takođe neću navoditi jer su mnogi navedeni u pomenutom referatu. Ali mi se čini da se malo uradilo u pravcu prevazilaženja *institucionalnih ograničenja*. Posebno su opasni stvoreni *neodgovarajući parainstituti* koji imaju destruktivno dejstvo na valorizaciju privrednih resursa, i objektivno onemogućuju realnu institucionalizaciju, pa čak i institucionalnu adaptaciju. Zato je izostala *institucionalna kontrola*, koja podrazumijeva široke društvene interese i objektivne regulatore, za razliku od partijske kontrole, koja počiva na uskim lobističkim interesima i subjektivnim regulatorima ponašanja.

Formirani su razni oblici *kvaziinstitucionalnih* odnosa (paternalizam, monopolizam, lobizam, socijalna patologija, siva ekonomija, rentno-orijentisano ponašanje, dominacija politike nad ekonomijom i sl.). Oni su bili uvertira za jačanje specifičnih oblika kontrole ekonomskih tokova od strane nomenklaturno-lobističkih klanova (tzv. *meta-institucionalizacija*), koji svojom organizovanom i razgranatom mrežom interesnih neformalnih instituta² pokušavaju da potčine većinu oblasti života.

² Opšteprihvaćeni, rutinski stereotipi i norme ponašanja, ukorijenjeni u individualnoj i društvenoj svijesti, koji regulišu skrivene i polulegalne poslove.

Pojednostavljeno rečeno, pojedini „igrači” i njihove „veze” dominiraju nad institutima kao pravilima igre, što deformiše i redukuje ekonomsku stvarnost i opštu institucionalnu strukturu. To u direktnoj suprotnosti s preporukom nobelovca J. Buchanana da „dobra igra više zavisi od dobrih pravila nego od dobrih igrača”.

Onemogućena je institucionalna i svaka druga *konkurencija*, posebno u ključnim domenima pristupa resursima. Često se sprovodi nasilje nad institucionalizacijom.

Često sam elaborirao zablude državnog regulisanja, tržišnog regulisanja i privatizacije kao tri osnovna ekonomska segmenta institucionalizacije. Neću se ponavljati, ali ističem da ostajem pri svemu što sam ranije napisao o tome. Međutim, potrebno je ukazati na suštinu tih navodnih „zabluda” i njihovu fenomenologiju. Čini mi se da se korijeni navedene problematike mogu tražiti u raskoraku između popagirane institucionalizacije (koja je trebalo da se sprovodi u okviru opštih tranzicijskih reformi) i u praksi forsiranog jednostanog individualizma (rijetkih, povlašćenih i netržišno obogaćenih pojedinaca). Kao teorijska platforma tako okarakterisanog individualizma pojavljuju se vulgariзовани i redukovani neoliberalni ekonomski recepti, zasnovani na glorifikovanju tržišta, privatne svojine, ekonomskih sloboda, deregulacije i globalizacije.

Pomenuti raskorak se realizuje manifestuje i širi metodologijom dvojnih standarda. Posljedice su drastične, ali enormno bogaćenje manjine i siromašenje većine je postalo negativni simbol tranzicijskog perioda. U eri neviđene retorike o individualizmu i institutima, individualni izbor *u masovnim razmjerama* je krajnje redukovan (najčešće na preživljavanje), a institucionalizacija se maskira i imitira donošenjem brojnih zakona i drugih mjera, blokira se političko-partijskom dominacijom i nikako da se izdigne iznad vakuumske dimenzije. Sinergističko dejstvo i efikasnost ekonomskih instituta u našim uslovima još je utopija. Dužina i dubina krize, sa svim pratećim i pogubnim manifestacijama, dovoljno govore same za sebe, alarmantno opominju i ukazuju da formulu efikasnog ekonomskog razvoja treba, ipak, tražiti u ekonomiji.

RASKORAK IZMEĐU NEOLIBERALNE RETORIKE I PRAKSE

Jednostrana i nedosljedna (izraz R. Bukvića 2003, s. 114) primjena neoliberalnog ekonomskog koncepta u pojedinim postsocijalistič-

kim državama tranzicije dovela je do njegove vulgarizacije i praktičnih zloupotreba. Pristalice razmatranog modela nikad ne ističu njegove primijetne i brojne negativnosti, koje su raspoređene na uopštenoj relaciji koju ćemo uslovno označiti kao „deset d”: devijacije, deformacije, destruktivnost, diferenciranje, disproporcije, dominacija (povlašćenih pojedinaca), diskriminacija (ljudskih i ekonomskih sloboda i prava), diktiranost (monopolistička), determinisanost (politička) i dualnost (primjena dvostrukih standarda). Alibi i pseudoliberalima sve to ignorišu i/ili pripisuju drugim uzrocima. Zanemaruju čak i nespornu potrebu komplementarnosti ekonomskih sloboda i ekonomskih instituta, a samim tim i moguće alternativne puteve kojima se u sistemu tržišnog privređivanja može na zadovoljavajući način riješiti vječiti problem usklađivanja slobode izbora pojedinaca s kolektivnim interesima.

Vulgarizaciju neoliberalnih principa dokazuje nemjerljivi raskorak između napadne retorike (proklamovanje principa tržišne konkurencije) i realne prakse, kao i njihova surova redukcija na bogatu manjinu. Na taj način se pravi nedopustiva metodološka greška, jer se ignoriše fenomenologija masovnosti individualnih ekonomskih sloboda. Tako se preskače ključna barijera i stvaraju fiktivni uslovi za sljedeću teorijsku floskulu: kolektivni interes se neopravdano ignoriše preko njegove pogrešne identifikacije sa uopštenim izrazom „vjera u jednakost”, čime se aludira na urušenu socijalističku kategoriju (V. Vukotić 2005, s. 14). Isti autor nam dešifruje „tajne” kapitalizma, za koje kaže da su „vrlo jednostavne”, pozivajući se na izreku Fernanda de Sotoa o „sistemu koji omogućava stvaranje kapitala” (2004, s. 152). Povući ću paralelu podsjećanjem na poznatu zajedničku izjavu američkih i ruskih ekonomskih nobelovaca i akademika: „Ako uopšte postoji tajna u ekonomiji, onda ona nije ni u tržištu, ni u privatnoj svojini, nego u konkurenciji” (Nezavisimaja gazeta od 1. 7. 1996, s. 4.).

Umjesto odgovora na pitanja zašto nema konkurencije, ko je sprečava i koji su putevi njenog afirmisanja (ja tvrdim da je suština odgovora u realnoj institucionalizaciji), kao spasonosni razvojni recept nam se kontinuirano nude formalističko–apstraktne elaboracije koje ne izlaze iz okvira maglovitog i začaranog neoliberalnog kruga, sastavljenog od relacija: ekonomske slobode – privatna svojina – preduzetništvo – tržište. U tom krugu i na svim njegovim pojedinačnim karikama mogu da „igraju” samo rijetki pojedinci. Ni na jednom od navedenih elemenata začaranog kruga kod nas nema prave konkurencije (da ne govori-

mo o potrebnoj masovnosti), redukovan je ekonomski izbor, a samim tim i ekonomske slobode, privatna svojina je privilegija malog broja ljudi, što uslovljava i malobrojnost efikasnih vlasnika (koji su istovremeno i preduzetnici), tržišne stukture su značajno deformisane itd. To je naša ekonomska stvarnost, koja dovoljno indikativno govori o apsurdnosti vulgarizovanih neoliberalnih preporuka.³

Zaćarani krug naše krizne ekonomske stvarnosti je, pored ostalog, posljedica primjene navedenog zaćaranog neoliberalnog kruga. Interesi rijetkih individua dominiraju ne samo nad interesima većine, nego i nad ekonomskim institutima. Insistiranje na navedenim neoliberalnim preporukama znači zalaganje za očuvanje statusa quo. Istinska liberalizacija je kod nas istinski izostala. Iskonske i vrijedne neoliberalne ideje su zloupotrijebljene. Upečatljivi dokazi su grabeške metode privatizacije, kojima je većina naroda apsolutno odvojena od privatne svojine (prethodno je na revolucionaran, brzometan i virtualan način izvršena „preraspodjela svojinskih prava”: transformisana je društvena svojina u državnu).

Neoliberalna mitologija nije slučajno izabrana, jer tržišna formula djeluje mesijanski na stanovništvo u smislu vjere i nade u više slobode, privatne inicijative, privatne svojine i odgovarajuće motivacije, efikasnosti i sl. Zaboravilo se (ili namjerno zanemarilo) da je svaka mitologija u principu iracionalna, a da ekonomija pretpostavlja racionalno ponašanje. Objasnjenja se možda mogu tražiti u odgovorima na pitanja: u čiju je korist išlo nekontrolisano i neoliberalno „oslobađanje ekonomije” i ko je to ograničavao ekonomske slobode?

Bilo bi interesantno sprovesti statističko istraživanje koje bi imalo cilj da pokaže pripadnost stanovništva Crne Gore pojedinim kategorijama na sljedećim uparenim relacijama:

- bogati – siromašni,
- ekonomski slobodni – ekonomski neslobodni,
- preduzetnici – ostali,
- efikasni vlasnici – otuđeni od svojine i

³ Realna i poželjna liberalizacija podrazumijeva: širenje tržišta i zdrave konkurencije, rast privatnog sektora i društveno zdravog preduzetništva, relokaciju resursa na najracionalnije alternativne upotrebe, usvajanje najnovijih tehnologija, ekonomiju obima, porast produktivnosti i aktivnosti i sl., uz prateću stabilizaciju i razvijanje institucionalnog i pravnog poretka.

– ekonomski motivisani – ekonomski nemotivisani.

Uvjereni smo da bi podaci po pojedinim gore predloženim parovima bili. Pored toga, oni bi solidno prikazali model naše ekonomske stvarnosti. Možda bi u tako istraženim podacima trebalo tražiti uzroke naših ekonomskih problema, umjesto jalovih i ponavljajućih akademskih diskusija, u kojima često nedostaje minimum objektivne kritičke dimenzije, i u kojima se mnogo više govori o posljedicama (rezultatima) nego o njihovim pravim uzrocima. Predlozi mjera koji pretenduju na konstruktivnost su na startu osuđeni na neuspjeh ako zaobilaze stvarne uzroke problema.

Tačno je da će djelima (a i riječi su djela) suditi pokoljenja. Ali, šta sadašnje generacije (a tek buduće) imaju od toga?

ZAKLJUČAK I PREDLOG MJERA

Iako se tranzicijski izazov davno pojavio, racionalan i efikasan odgovor još nije pronađen. Taj odgovor, svakako, podrazumijeva afirmaciju znanja kao jedinog neograničenog resurni uzrok degradacije naše ukupne tranzicije, a neuspješna privatizacija je njen epicentar.

Ishitreno smo prihvatili neoliberalnu ekonomsku nazovirazvojnu metodologiju, koja sve i svašta opravdava i prepoučuje, a da li su i u kojoj mjeri motivi njenih aktera bili interesni – nije na nama da ocjenjujemo. Ali sigurni smo da, u principu, monopolski i lobistički interesi pojedinaca guše neophodne masovne korporativne i preduzetničke interese i motivaciju, a samim tim značajno redukuju privredni sistem. Slično je i sa privatnom svojinom koja je uglavnom stečena na neki od netržišnih načina, a koncentrisana je u rukama malog broja uglavnom privilegovanih vlasnika.

Bilo je i određenih pozitivnih institucionalnih promjena, ali su one neutralisane negativnim. Možda je najgore od svega činjenica da je izostao neophodni institucionalni sinergizam i masovnost propagiranih svojinskih promjena.

Zbog svega toga, smatramo da su nam neophodne sljedeće osnovne pretpostavke ekonomskog rasta i razvoja:

- institucionalizovanje naše nazovi „institucionalizacije”,
- eliminisanje specifičnog kočionog institucionalnog mehanizma koji čine razni oblici i sadržaji imitacionih, neformalnih, rekombinovanih i kvaziinstitucionalnih i metainstitucionalnih odnosa, koji izaziva

vaju velike gubitke za društvo i prelivanje bogatstva u ruke pojedinaca koji ih kreiraju

- vladavina prava u privredi, uz paralelnu konverziju društvene i političke moći u legalizam i konstitucionalizam,

- proširenje prava na sve građane,

- ograničavanje političko-partijske moći,

- ukidanje običajno-neformalnih sistema svojine,

- istinsko stimulisanje i razvoj preduzetništva, tržišne konkurencije i privredne motivacije, koji bi uz ostale potrebne uslove mogli pokrenuti investicioni ciklus, zaposlenost i proizvodnju,

- prevazilaženje bizarne neoliberalne redukcije ekonomske stvarnosti i prihvatanje dokazane istine o sinergističkom i fleksibilnom odnosu državnog i tržišnog regulisanja, individualizma (ekonomskih sloboda) i institucionalizma (pravila ponašanja koja jednako važe za sve ekonomske subjekte), i

- sprovođenje tranzicije u onoj mjeri i onom brzinom koju omogućuju postojeći spoljni i unutrašnji uslovi i ograničenja, a posebno u skladu s tempom razvoja instituta.

LITERATURA

Bukvić, Rajko (2003), „Ekonomske slobode i ekonomski suverenitet u uslovima globalizacije – prilagođavanje i potčinjavanje”, u: *Politika i slobode*, Beograd, Institut društvenih nauka – Centar za ekonomska istraživanja, 111-21.

Drašković, Veselin (2001), „Institucionalizacija i kvazi-institucionalizacija u SRJ”, u: *Zbornik radova „Tržišna reforma privrede” sa savjetovanja jugoslovenskih ekonomista u Subotici*, *Ekonomist* br 3, Vol. 35, 71–8.

_____ (2002), *Kontrasti globalizacije*, Beograd – Kotor: Ekonomika i Fakultet za pomorstvo.

_____ (2002a), „Masovna vaučerska privatizacija i neoinstitucionalna teorija prava svojine”, *Ekonomika preduzetništva* br. 2, 107-9.

_____ (2002b), „Барьеры на пути создания рыночных институтов в Югославии”, № 6, *Мировая экономика и международные отношения* № 6, 88-93.

_____ (2003), „Značaj institucionalizacije i njena ograničenja u periodu postsocijalističke tranzicije”, *Ekonomiska misao* br. 1-2, 143-51.

_____ (2004), „Koćioni faktori i zablude crnogorske institucionalizacije”, *Zbornik CANU* br. 67, 233-48.

_____ (2005), *Svojina i privatizacija*, Kotor: Fakultet za pomorstvo.

_____ (2005a), „Individualizam i instituti”, Montenegrin Journal of Economics, Vol 1, № 2, 58-70.

_____ (2005b) „Prioritet ekonomskih instituta u odnosu na ekonomske slobode i njihova komplementarnost”, Ekonomski anali br. 165, 213-223.

_____ (2005c), „Ograničenja postsocijalističke institucionalizacije”, Zbornik FZP br. 21, 131-46.

Vuković, Veselin (2004), „Mikroekonomske osnove makroekonomskog menadžmenta”, u: Zbornik radova sa okruglog stola „O agendi ekonomskih reformi u Crnoj Gori”, Podgorica: CANU, 151-157.

_____ (2005), „Individualizam, ekonomski poredak i država”, u: Pojedinaac i država, Beograd: Institut društvenih nauka – Centar za ekonomska istraživanja, 9-20.

Prof. dr Veselin DRAŠKOVIĆ

INSTITUTIONAL CAUSES OF ECONOMIC PROBLEMS IN MONTENEGRIN TRANSITION

Summary

The transition has not find the right solution to crisis and to a great many challenges. It has not become an institutional innovation or even institutional adaptation but additional problems. Are caused by institutional imitation and improvization. Unsuccessful privatization and complete institutionalizing have resulted in degradation of Montenegrin tranzition. The subject of the paper is diagnosis and a critical analysis of hindering factors and delusions of Montenegrin institutionalizing.

Scientific – ideological and practical phenomenon of the post socialistic economic neo-liberalism is not accidental. It has clear sources, roots and motives. It has occurred after the collapse of socialism, as a reaction to long-term supremacy of the vulgarized and dogmatized Marxism – oriented political economy. Lacking their own original developing conception, „reformists „ decided for a new kind of vulgarization, western neo-liberalism, which had protected the interests of major transnational capital, the state borders being its developing barrier. Ineffective post-socialistic modifications made according to foreign recipes were functionally adapted so as to support the philosophy of the major capital in global and local relations. The results were paradoxical. One the one hand, it resulted in severe drop in all economic indicators and many peoples were facing hardship. On the other hand, many individuals were getting excessively rich, many of which are supporters of neo-liberalism. Those are indicative and irrefutable facts. Methodology of the mass voucher privatization was very efficient and brisk way of redistributing huge national wealth among

narrow groups of individuals. Ideology was mainly based on promises and slogans on massiveness, equality (again!), market competitiveness, economic freedoms. All this was harshly violated. After grabbing privatization and other non-market ways of enrichment came a period of rental oriented behavior the shadow of which is called economy. And all this mentioned was in favour of vulgarizing neo-liberalism philosophy, based on one-sided praise of market, even in already mentioned deformed conditions, which led to the substantial decrease in economic freedom levels. Judging by certain features and its manifestation forms, economic neo-liberalism in global and local plan resembles neo-imperialism.

